

УДК 811.161.2 (07)

ВНЕСОК О.М. БІЛЯЄВА У СТВОРЕННЯ ЛІНГВОМЕТОДИЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ ШКІЛЬНОЇ МОВНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ, ДЕРЖАВНИХ ПРОЕКТІВ, СТАНДАРТІВ

Шеремета Л.П., к. пед. н.,
старший викладач кафедри української мови

Тернопільський державний медичний університет імені І.Я. Горбачевського

У статті охарактеризовано зміст лінгвометодичних концепцій, державного стандарту шкільної мовної освіти; визначено внесок О.М. Біляєва у їх створення. Обґрунтовано зміст курсу мови, етапи мовної освіти, завдання навчального процесу, а також визначено рівень розвитку умінь і навичок, який учні повинні опанувати під час вивчення української мови в загальноосвітніх навчальних закладах України.

Ключові слова: *лінгвометодичні концепції, мовна освіта, зміст освіти, етапи мовної освіти, змістові лінії курсу української мови.*

В статье охарактеризовано содержание лингвометодических концепций, государственного стандарта обучения родной речи; обозначен вклад А.М. Беляева в их создание. Обосновано содержание курса родного языка, этапы обучения языку, задания учебного процесса, а также определен уровень развития умений и навыков, которым ученики должны овладеть во время изучения украинского языка в общеобразовательных учреждениях Украины.

Ключевые слова: *лингвометодические концепции, обучение языку, содержание обучения, этапы языкового образования, смысловые линии курса украинского языка.*

Sheremeta L.P. O. BILAYEV'S CONTRIBUTION TO THE ESTABLISHMENT OF LINGUADIDACTICAL CONCEPTS OF NATIVE LANGUAGE EDUCATION IN UKRAINIAN SCHOOLS, STATE'S PROJECTS AND STANDARDS

The article describes linguadidactical concepts, as well as the state's standard of native language education and contribution of O. Bilyaev in its creation. The content of native language course, the phases of language teaching and targeting of teaching process are validated in the paper. The level of knowledge and skills pupils have to possess during learning of the native language in schools of secondary education in Ukraine are outlined.

Key words: *linguadidactical concepts, language teaching, phasis of language teaching, conceptual lines of school Ukrainian course.*

Постановка проблеми. На початку 90-х років ХХ століття у зв'язку із проголошенням незалежності України, наданням українській мові статусу державної відбулись значні зміни у функціонуванні української мови і ставленні до її вивчення у різних регіонах. Виникла потреба у створенні лінгвометодичних концепцій, державних проектів, стандартів. Це, у свою чергу, вимагало чітко спланованої системи роботи, спрямованої на вільне оволодіння українською мовою, формування національної свідомості, моральності та відповідних української мови у середніх загальноосвітніх навчальних закладах України у цей час вимагав докорінної перебудови; потребувала поліпшення і сама організація навчання мови, оскільки уроки були переважно одноманітними за побудовою і технологією проведення. Для удосконалення навчально-виховного процесу в загальноосвітніх закладах співробітниками Інституту педагогіки Академії педагогічних наук України проводилися спостереження для визна-

чення рівня викладання української мови в навчальних закладах. У переломний для держави час створювались концепції, що окреслили основні шляхи розвитку мовної освіти в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що всебічні дослідження, присвячені визначенню внеску О.М. Біляєва у створення лінгвометодичних концепцій шкільної мовної освіти в Україні, державних проектів, стандартів, відсутні.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні внеску О.М. Біляєва у створення лінгвометодичних концепцій шкільної мовної освіти в Україні, державних проектів, стандартів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проголошення незалежності України (1991 р.) спрямувало весь освітній процес на вирішення нових завдань, пов'язаних із наданням українській мові статусу державної. У результаті цього з'явилися «Концепція навчання державної мови в школах України» [1], «Концепція інтенсивного навчання мови» [2], «Лінгво-методич-

ні засади концепції шкільної мовної освіти в Україні» [3], «Концепція мовної освіти в Україні» [4], автором і співавтором яких був О.М. Біляєв. Їхні автори вважають, що державна мова – українська – повинна вивчатись у всіх освітньо-виховних закладах, хоч це питання не знайшло остаточного розв'язання до сьогодні. Проте заслуговують уваги слушні рекомендації колективу авторів про запровадження обов'язкових вступних іспитів із державної мови, перехід на україномовне викладання наукових дисциплін. Усе це буде своєрідним стимулом для активного вивчення української мови. Специфіка української мови у школі полягає у тому, що вона (мова) є засобом навчання і водночас предметом вивчення. Усе це, відповідно, й визначає мету, завдання, зміст і методику проведення занять з учнями. Основне завдання, яке ставиться перед сучасною школою, – «навчити школярів вільно користуватись українською мовою як засобом спілкування, духовного збагачення та формування інтелектуальної культури» [1, с. 16].

Одним із важливих питань, на якому зосередились лінгводидакти під час створення концепцій навчання мови у школі, є проблема змісту освіти. Враховуючи загальнодидактичні та власне методичні принципи навчання, у змісті освіти виокремлюють лінгвістичний, етнокультурознавчий та методологічний компоненти. Оскільки зміст методики навчання мови як науки прямо залежить від розвитку лінгвістики, то лінгвістичний компонент містить у собі всі рівні мови і пов'язані з ними мовні й мовленнєві поняття. Успішна його реалізація передбачає розв'язання таких основних завдань: «1) розвиток життєво необхідних кожному членові суспільства мовленнєвих умінь і навичок; 2) формування загального уявлення про рідну мову (її будову, функції, походження та розвиток) і мовлення; 3) оволодіння орфоепічними, лексичними, граматичними, правописними та стилістичними нормами літературної мови» [1, с. 17]. Особливу увагу лінгводидакти зосереджують на другому і третьому завданні, успішна реалізація яких забезпечить мовну компетенцію учнів, що проявлятиметься у здатності орієнтуватись у мовленнєвій ситуації, вести підготовчу роботу до реалізації мовлення і планувати її, а також здійснювати задум мовленнєвої діяльності. Другим важливим компонентом, який визначає зміст курсу мови, – є етнокультурознавчий, що сприятиме: «1) ознайомленню в концентрованій формі з основним культурним набутокм рідного народу і людства в цілому; 2) розвитку ду-

ховної і естетичної сфер особистості, вихованню патріотизму і моральних переконань; 3) формуванню сучасного уявлення про світобудову, природу, суспільство і людину в аспекті їх розвитку, про сенс буття» [1, с. 17]. Цілком слушними є думки про те, що названий компонент має бути інтеграційним, тобто пов'язаним з іншими науками (не тільки із суміжними, як-от: народознавство, історія, культура, риторика, живопис, музика, екологія, естетика тощо). Крім цього, тексти, які добирають учителі, повинні утворювати певну систему (наприклад, минуле – сучасне – майбутнє) і містити проблему, розв'язання якої активізує пошукову діяльність учня. Самі ж тексти мають відображати загальнолюдські цінності, формувати «естетику слова» [1, с. 18], виражати основні функції рідної мови – пізнавальну, етичну, світоглядну, культуроакумулюючу, пізнавальну, етичну, естетичну, комунікативну. Складовою змісту шкільної мовної освіти є методологічний компонент, який забезпечить єдність навчання і виховання. Крім цього, він передбачає: «1) оволодіння узагальненими методами і прийомами розумової діяльності (спостереженням, експериментуванням, моделюванням, формуванням висновків за аналогією, висуненням гіпотези та її доведенням); 2) усвідомлення учнями структури власної пізнавальної діяльності, особистісного покликання, вибору життєвої мети; 3) практичне засвоєння основних законів формальної і діалектичної логіки; 4) формування творчої діяльності: самостійного переносу знань і вмінь у нову ситуацію, бачення структури об'єкта, його нової функції» [92, с. 18–19].

Аналіз наукового доробку О.М. Біляєва, у якому висвітлено концепцію мовної освіти, свідчить про широке коло його напрацювань. Крім змісту освіти, разом із співробітниками лабораторії української мови він торкнувся такого важливого питання, як етапи мовної освіти, тобто побудова шкільного курсу мови, у результаті чого було визначено такі етапи.

1. Початкові (1–4) класи: підготовчий етап, основним завдання якого є формування початкового уявлення про мовленнєву систему, одиниці основних мовних рівнів; виховання поваги й любові до рідної мови; вироблення вміння висловлюватись в усіх формах, типах і стилях мовлення. Хоч обсяг навчального матеріалу для початкових класів є мінімальним, але в дітей усе ж таки розвиваються мовленнєві вміння.

2. Середні (5–9) класи: систематичний курс української мови, побудований за лінійним принципом. Учні опановують певний навчальний матеріал, засвоюють відповід-

ний обсяг знань і виробляють певну систему вмій і навичок. Характер навчання при цьому відзначається інтенсивністю, напруженістю, а основне – продуктивністю. Особливістю занять у середній школі є «комунікативна спрямованість: усе підпорядковане опануванню учнями рідної мови як засобу спілкування і пізнання» [4, с. 71].

3. Старші (10–11) класи: завершальний етап вивчення мови у школі, метою якого є систематизація і повторення матеріалу на вищому рівні. Особлива увага на уроках звертається на культуру мовлення та грамотність школярів.

Аналізуючи методичні здобутки О.М. Біляєва, слід підкреслити, що вони є неперевершеним надбанням для кожного вчителя-словесника. У його працях завжди є те, що допоможе педагогові так організувати навчальний процес, щоб він відзначався ефективністю, змушував працювати кожного вчителя й учня. Методичні рекомендації ученого є досить актуальними й у наш час. Так, зокрема, вчений радить посилювати національний аспект у викладанні мови у школі, що полягає в ознайомленні учнів із походженням української мови та її історією. Саме опрацювання такого матеріалу сприятиме освоєнню школярем духовних надбань народу, вихованню в нього любові до рідного краю та поваги до історичної пам'яті, формуванню національного характеру. У концепціях навчання рідної мови у школі лінгводидакт торкається такого важливого і водночас болісного питання, як культура мовлення, дбати про яку повинен кожний громадянин України. В умовах білінгвізму поширеним є уживання так званого «суржику», тому потрібно домогтись вилучення його з активного словникового запасу школярів, а також уникати змішування лексем, граматичних форм, вимови звуків, невластивих українській мові.

Актуальними й науково обґрунтованими є положення вченого про піднесення ефективності сучасного уроку мови. Зміни, що відбувались у тогочасному суспільстві, вимагали пошуку нових підходів до розв'язання окресленої проблеми. Необхідно було інтенсифікувати навчальний процес, підвищити продуктивність уроку, внаслідок чого учні успішно засвоювали б програмовий мовний матеріал. Ідею Ю.К. Бабанського про структурування навчального матеріалу підтримав О.М. Біляєв у статті «Ефективний засіб інтенсифікації навчання української мови в школі» [5]. Він вважає, що інтенсивність навчання досягається «вивченням мовного матеріалу укрупненими частинами з використанням узагальнюючих таблиць і схем, що містять головні теоретичні відомості, факти мови, об'єднані узагальненою темою уроку» [5, с. 67].

Методист розглядає різні способи структурування навчального матеріалу. Основним із них, за дослідженням науковців лабораторії методики навчання української та російської мов Інституту педагогіки АПН України, визнано горизонтальне – вивчення теоретичних положень укрупненими частинами. Як допоміжні застосовуються відповідні угруповання: 1) за контрастом, з одночасним вивченням протилежних понять і явищ (велика і мала літери, написання слів разом і окремо тощо); 2) наскрізне (вертикальне): орфограми в корені, префіксі; не і ні з різними частинами мови тощо. На основі дослідження учений зробив такий висновок: економія навчального часу, що утворюється внаслідок викладання укрупненими блоками, сприяє урізноманітненню занять, підвищенню якості знань учнів.

Вагомим внеском не тільки в методичну науку, а й в усю освітню галузь є «Державний проект загальної середньої освіти української мови» [4]. Добре обізнаний із негативними моментами, які мали місце в освітньому процесі наприкінці ХХ століття, а також із реальним станом викладання української мови (необхідність піднесення рівня грамотності усного та писемного мовлення, належна кількість навчальних годин для вивчення рідної мови у школі), О.М. Біляєв у співавторстві з Л.В. Скуратівським, М.С. Вашуленком, Л.І. Мацько, Н.В. Бондаренко, Л.М. Симоненковою, Г.Т. Шелеховою, О.Н. Хорошковською, К.З. Повхан, В.О. Новоселовою, А.В. Ярмолюк планомірно розробили проект стандарту вивчення рідної мови для шкіл з українською мовою навчання, а також для шкіл інших національних меншин. У ньому обґрунтовано належну кількість навчальних годин на всіх освітніх рівнях, визначено основну мету навчання української (рідної) мови в середніх навчальних закладах з українською мовою викладання. У проекті детально проаналізовано кожну з них, визначено обсяг знань із мови, рівень розвитку умій і навичок, який учні повинні опанувати під час вивчення української мови в загальноосвітніх навчальних закладах України. Крім цього, окреслено головні завдання, на розв'язання яких потрібно спрямовувати навчальний процес. Визначено обов'язковий мінімум змісту освіти, що охоплює провідні змістові лінії, які містять: 1) мовленнєзнавчі відомості, види та жанри навчальних робіт, мовленнєві вміння та навички; 2) мовну систему – лексикологію, фонетику, граматику, стилістику української мови; 3) культуроз-

навчі відомості, відображені у системі навчальних текстів, наочних, аудіовізуальних засобів, дібраних з урахуванням принципу єдності навчання, виховання й розвитку учнів; 4) основні способи мовленнєво-розумової діяльності, формування яких сприяє різнобічному і, зокрема, мовленнєвому розвитку учнів. На основі цих характеристик виокремлено відповідні змістові лінії – комунікативну, лінгвістичну, культурознавчу та діяльну.

Деякі іншими є змістові лінії курсу української мови для шкіл національних меншин. Відповідно до мети й основних завдань зміст стандарту української мови структурується на три основні змістові лінії – комунікативну, лінгвістичну та українознавчу. Остання є специфічною, оскільки представлена у вигляді тем, що визначають зміст і характер мовленнєвої діяльності учнів. У її змісті «відображаються досвід творчої діяльності та соціально-культурні цінності народу-носія, що сприятиме їх досягненню через проникнення дитини в духовний світ народу, розуміння витоків його культури, менталітету, способів життя тощо. Саме через мову учні ознайомлюються з українською філософією, етикою, мораллю, які визначають національний характер, ментальність, які є складовою загальнолюдських ідей духовної досконалості» [4, с. 29].

Висновки з проведеного дослідження. Підсумовуючи, наголошуємо, що лінгво-методичні концепції шкільної мовної освіти в Україні, проект Державного стандарту української мови витримали випробування часом і є важливими документами,

які окреслюють зміст навчання рідної мови у школах України.

Проведений аналіз концепцій мовної освіти дає право стверджувати про актуальність наукових рекомендацій О.М. Біляєва, його обізнаність у цій сфері. Він, по суті, розробив вихідні положення мовної шкільної освіти, сформулював їх і забезпечив учителів відповідною системою теоретичних положень і рекомендацій, що допоможуть ефективно й раціонально організувати навчально-виховний процес, спрямований на досягнення мети навчання і виховання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Біляєв О.М. Концепція інтенсивного навчання мови / О.М. Біляєв // Українська мова і література в школі. – 1991. – № 6. – С. 26–30.
2. Біляєв О.М. Ефективний засіб інтенсифікації навчання української мови в школі / О.М. Біляєв // Педагогіка і психологія. – 1994. – № 4. – С. 66–72.
3. Біляєв О.М. Лінгво-методичні засади концепції шкільної мовної освіти в Україні / О.М. Біляєв // Українська мова в процесі національно-культурного відродження України. – 1993. – С. 5–8.
4. Біляєв О.М. Державний стандарт загальної середньої освіти. Українська мова (Проект) / Л.В. Скурятівський, О.М. Біляєв, М.С. Вашуленко, Л.І. Мацько, Н.В. Бондаренко, Л.М. Симоненкова, Г.Т. Шелехова, О.Н. Хорошковська, К.З. Повхан, В.О. Новосолова, А.В. Ярмолюк // Дивослово. – 1997. – № 7. – С. 18–38.
5. Біляєв О.М. Концепція мовної освіти в Україні / О.М. Біляєв, М.С. Вашуленко, В.М. Плахотник // Рідна школа. – 1994. – № 9. – С. 71–74.
6. Біляєв О.М. Концепція навчання державної мови в школах України / О.М. Біляєв, Л.В. Скурятівський, Л.М. Симоненкова, Г.Т. Шелехова // Дивослово. – 1996. – № 1. – С. 16–22.